

СВІТОГЛЯДНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

В.В. Камасьва

*викладач кафедри соціології політології та соціальної роботи
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

У статті висвітлена проблематика світоглядної складової соціальної роботи. Соціальна робота нині виступає в трьох «іпостасях» – як теоретико-методологічний пошук, як навчальна дисципліна, і, нарешті, як суто практична, прикладна галузь суспільного буття.

Ключові слова: світогляд, самоідентифікація, самореалізація, емпатія, архетип.

Дослідження проблем світоглядної складової професійної діяльності соціального працівника посідає значне місце в сучасному науковому доробку, який напружується як в нашій державі, так і за її кордонами. Звернення до цієї проблематики не є випадковим, адже соціальна робота нині виступає в трьох іпостасях – як теоретико-методологічний пошук, як навчальна дисципліна, і, нарешті, як суто практична, прикладна галузь суспільного буття.

Розгляд першого, теоретико-методологічного аспекту соціальної роботи став можливим, принаймні в нашій країні, саме тоді, коли ця діяльність стала набувати ознак професійності, що поступово звільняється від спонтанних, стихійних форм, ускладнює свою змістовну і організаційну структуру, вимагає залучення фахівців не лише в практичній, а й в теоретичній, людиновимірній сферах. За великим рахунком, всі науки, що вивчають природу, довкілля (матеріальне й духовне) людини, певною мірою є антропологічними (наприклад, в тому сенсі, в якому існує філософська антропологія). Стосовно ж безпосередньо соціальної роботи, то її людиновимірність, антропологічність не може викликати заперечень, адже в центрі цієї діяльності завжди стоїть людина.

Людиновимірність соціальної роботи, яка напряму пов'язана зі світоглядними домінантами, проявляється як на рівні об'єкту – тобто безпосередньо соціальних груп та індивідів, які потребують допомоги суспільства, так і суб'єкту – саме виконавців заходів по наданню цієї допомоги: «Чимало фахівців з проблем управління, соціальної політики зазначають, що є наука і є мистецтво соціального управління. Адже в управлінні загалом виокремлюється суб'єктивне, індивідуальне (те, що стосується особливостей особи, людини... й об'єктивне (що мало залежить від особи, а то й не залежить зовсім... Фактор свідомості є специфічною рисою соціальної системи, не властивою будь-якому класу соціальних систем» (1, с.19) Тому звернення до суб'єктно-об'єктних відносин як

втілення світоглядного компоненту в соціальній роботі є нині вкрай важливим, адже така делікатна й відповідальна діяльність не терпить випадкових, байдужих людей.

Проблема світогляду здавна була центральною в філософській літературі, але стосовно ролі світогляду в формуванні професійних якостей соціального працівника, зазначимо: науковий інтерес до цього ракурсу виник порівняно нещодавно. Останнім часом стали з'являтися роботи як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, які, поряд з фундаментальними питаннями методологічного, теоретичного забезпечення соціальної роботи, підіймають і світоглядні, прагнуть створити певний, нехай абстрактний, архетип фахівця з соціальної роботи.

Зрозуміло, що в створенні такого архетипу задіяні різноманітні світоглядні, професійні, етичні, психологічні, інтелектуальні тощо виміри. На жаль, дефіцит таких наукових розробок відчувається дедалі більше, хоча з зазначеної проблематики пишуть такі авторитетні дослідники, як В.П.Андрущенко, В.П.Бех, В.Б.Свтух, М.І.Михальченко (автори солідної праці «Актуальні проблеми теорії і практики соціальної роботи на межі тисячоліть», яка вийшла друком ще 2001 р.); відомі науковці А.Капська, С.Толстоухова, В.Васильєв, Т.Сила тощо.

Відтак, для створення адекватної сучасним реаліям картини треба детально дослідити підходи до таких важливих моментів зазначеної діяльності, як визначення рівнів психологічної готовності соціального працівника до професійної діяльності, розкрити основні аспекти професійної мотивації, самоідентифікації та самореалізації соціального працівника, окреслити коло психологічних проблем, що виникають в процесі його професійної діяльності.

Дуже важливим нам видається також завдання дослідити зміст, структуру, компоненти та критерії формування професійної

компетентності спеціаліста із соціальної роботи, розкрити роль професійної рефлексії в становленні соціального працівника як професіонала.

Сьогодні соціальна сфера зіткнулась із важливими проблемами готовності та придатності людини до цього виду діяльності. Не підлягає жодному сумніву, що світоглядна складова досліджуваного об'єкту також полягає у поглибленні розуміння категорій «професійна компетентність» та «психологічна готовність» соціального працівника до професійної діяльності. Адже однією з передумов ефективності соціальної роботи є наявність кваліфікованих кадрів відповідного рівня, компетентних, здатних до плідної роботи в соціальній сфері на рівні світових стандартів. У формуванні такого стану суттєву роль відіграють як природні дані, так і бажання вчитися, настановлення, ціннісні орієнтації, волевіль зусилля людини, яка обрала професію соціального працівника.

Для особистості соціального працівника є ризик виникнення специфічних для його професії інтраперсональних (внутрішньоособистісних) конфліктів, що є вагомим чинником психологічного та емоційного виснаження, особливо для молодого спеціаліста. Адже компетентність і ефективність взаємодії з клієнтом перебувають в залежності від психоемоційної рівноваги та стресостійкості, від уміння вчасно попереджувати емоційне та психологічне навантаження.

Потребує також подальшого дослідження й розробка психограми соціального працівника, що може бути використана при відборі абітурієнтів на зазначену спеціальність. Практика свідчить, що ретельного профвідбору майбутніх соціальних працівників, заснованого на психодіагностиці, здебільшого не робиться. Тому дуже часто в соціальну сферу приходять люди, які не відповідають моделі ефективного соціального працівника.

Недостатні практична компетентність та психологічна готовність – причина того, що молодий спеціаліст із соціальної роботи часто не в змозі здійснити допомогу клієнтові. При виборі професії, оцінці кадрів доцільно орієнтуватися не на окремі властивості психіки, а на характеристику особистості як цілісного утворення, на її системну якість, соціальну спрямованість, психологічну готовність спеціаліста із соціальної роботи до професійної діяльності.

Для соціального працівника-професіонала важливе місце, поряд із психологічною готовністю, посідає й така складна особистісна проблема, як усвідомлення себе суб'єктом професійної діяльності. Становлення спеціаліста із соціальної роботи як момент розвитку життєвого шляху, окрім ознайомлення з вимогами, що перед ним ставить суспільство і професія, включає й момент оцінювання своїх власних можливостей та набуття відповідних якостей,

які допоможуть ідентифікувати себе як фахівця. Усвідомлення себе як професійного соціального працівника, поряд із впевненістю в правильності обраного шляху, є необхідним кроком до само ідентифікації. Адже формування нових моделей соціальної поведінки людей та конструювання персональної системи цінностей в сучасних українських реаліях сприяють конкретизації ідентифікаційних структур особистості.

Сам термін «ідентичність», «самоідентифікація» має достатньо цікаву історію, але останнім часом він набув значного розповсюдження в філософській, соціологічній, психологічній, етнологічній літературі, починаючи з Г.Зіммеля, З.Фройда (особливо це проявилось в теорії етногенезу Л.Гумільова). Звернімося до класичного філософсько-логічного визначення цього поняття як встановлення рівнозначності, тотожності певних об'єктів на основі тих чи інших ознак, як відповідності досліджуваного об'єкта своєму образу [2, 189].

Звернемо особливу увагу на останній момент, а саме на відповідність певному образу. Це свідчить про те, що в суспільній свідомості існують архетипи, в яких відображені конкретні (зазвичай ідеалізовані), якості того чи іншого явища. Що ж стосується безпосередньо архетипу соціальної роботи взагалі та соціального працівника зокрема, то в даному разі для цієї галузі існує певний набір атрибутів як морального, так і психологічного, поведінкового реєстру.

Самоідентифікація в соціальній роботі – це комплекс, що включає в себе всі якості особистісних сполучень, обумовлену великим масивом біологічних, психологічних, соціальних і культурних факторів. Ідентичність – це результат самоусвідомлення та самовизначення свого «Я». Кінцевим продуктом процесу самопізнання є динамічна система уявлень людини про себе.

Так, російський дослідник А.Карпов виділяє три підходи, найбільш популярні в розгляді поняття ідентифікація на сучасному рівні розвитку науки.

У першому підході ідентифікація розглядається як один із компонентів міжособистісного сприймання, іншими словами, це психологічний механізм постановки суб'єктом себе на місце іншого, що реалізується у вигляді перенесення індивідом себе у особистісний простір іншої людини та призводить до засвоєння її особистісних змістів (в соціальній роботі така характеристика ідентифікації особливо важлива, адже вона сприяє пробудженню відчуття емпатії).

Ідентифікація в другому підході розглядається як центральний елемент самосві-

домості, що пов'язаний із відповіддю на питання «Хто Я?», з фіксацією свого становища в системі суспільних зв'язків. Тут підкреслюється суб'єктивне відчуття власної приналежності до різних соціальних спільностей, а також включення у свій внутрішній світ вже як власних тих цінностей та норм, що існують в середовищі, на яке зорієнтований суб'єкт.

Ідентифікація в третьому підході інтерпретується як показник рівня розвитку групи, її згуртованості, об'єктивності у прийнятті відповідальності за успіхи і невдачі у спільній діяльності (зазначимо принагідно, що в соціальній роботі визначальною є корпоративність, комунікативність, вміння поставити та вирішити завдання за умови співпраці з іншими членами колективу, (наприклад, соціальної служби) та залученні інших структур [1, 46-47].

Відтак, ідентифікація виражає той факт, що одним з найпростіших способів розуміння іншої людини є уподібнення себе до неї. У реальних ситуаціях взаємодії люди користуються цим прийомом, коли припущення про внутрішній стан партнера по спілкуванню будується на підставі спроби поставити себе на його місце. Як вже зазначалось, філософський зміст цього поняття походить від латинської – тотожність, однаковість, рівнозначність, подібність процесів, явищ або понять. Тому ідентифікація виступає одним із механізмів пізнання та розуміння іншої людини.

Повернемося до проблеми професійної ідентифікації соціального працівника. Отже, можна сказати, що це процес особистісного прийняття професії, підпорядкування себе очікуванням соціуму відповідно до вимог соціально-функціональних ролей, що складають суть соціальної роботи.

Особистісна ж самоідентифікація соціального працівника як суб'єкта взаємодії виступає як психологічний механізм свідомого прийняття професії, де формується психологічна готовність до виконання соціально-функціональних ролей, очікуваних від нього суспільством, орієнтація на чіткі ціннісні орієнтації, смислові компоненти світосприйняття, що виражають сутність моральності людини, загальні культурно-історичні умови та перспективи, автентична поглибленість у професійну самореалізацію. Звідси основне завдання професійної підготовки соціальних працівників – актуалізація професійної рефлексії на професійну ідентичність [5, 399].

Становлення професійної самоідентифікації – це складний та тривалий процес. Важливим моментом тут виступає інтеграція знань про моделі соціального працівника у єдину, емоційне сприйняття цього образу та виникнення мотивації, настановлень досягнення цього образу,

тобто спрямованості на професійну самореалізацію.

Професійна реалізація особистості полягає в професійному самовизначенні, професійному становленні в обраній сфері діяльності, фаховому зростанні через постійне підвищення кваліфікації і напрацювання компетенції.

Наприклад, А. Маслоу вважає, що самоактуалізація проявляється «через захопленість значимою роботою», тобто прагнення людини вдосконалюватися, проявляти себе в значущій справі. Генезис труднощів самореалізації у професійній сфері залежить як від зовнішнього чинника (соціального), так і внутрішнього (рівня самоповаги і самосприйняття, особливостей ціннісно-мотиваційної сфери, комунікативних, емоційно-вольових характеристик). Найвагомішим чинником, що стимулює продуктивну професійну реалізацію, виступає саме другий, особистісний, – як комплекс особистісно-індивідуальних та мотиваційних психологічних характеристик особистості відповідальної, перш за все, за своє життєзвершення, здатної швидко адаптуватися до соціальних змін і конструктивної самореалізації в професійній сфері.

Під поняттям «професійна самореалізація» ми розуміємо соціалізований шлях гармонійного розвитку особистості, поєднаний із здобуттям професійно-практичного та духовного досвіду в процесі отримання кваліфікації спеціаліста в період первинного професійного становлення (навчання у вищій школі) та вдосконалення фахового зростання під час виконання професійних ролей і обов'язків, що є невід'ємним атрибутом розкриття і здійснення особистісного професійного потенціалу. Високомотивовані індивіди схильні виявляти значні вольові зусилля в реалізації професійного потенціалу (в тому числі в навчанні) і досягати значних результатів. Так, будь-який індивід (студент, робітник, службовець) з належною мотивацією до праці схильний сумлінніше і наполегливіше працювати і, як правило, досягати помітніших успіхів у своїй діяльності, аніж його низько мотивований. Для особистісної професійної самореалізації характерними є самоцінність, саморозкриття, раціональне використання потенціалу індивідуального буття.

Зміст професійної самореалізації має етапи особистісного становлення в обраній професії, професійне зростання і розвиток професійної компетентності, професійний інтелектуальний досвід. Про високий рівень самореалізації особистості свідчить її особистісна зрілість. Її характеристики прояв-

ляються на рівні самосвідомості і розкриваються в процесі самоуправління та самодисципліни.

Необхідним атрибутом самореалізації є саморозвиток особистості як прояв суб'єктної активності у будь-якій діяльності. У зв'язку з цим важливо виокремити самореалізацію, її якісний рівень як показник продуктивності життєвого шляху, успішності у професійній діяльності. Таким чином, особистісна самореалізація соціального працівника – поняття, що фіксує стан розвитку «соціальності» особистості майбутнього фахівця за допомогою характеру, спрямованості його діяльності на реалізацію суспільних ідеалів. І важливою стороною успішності спеціаліста є професійна само ідентифікація та саморегуляція поведінки у професійній діяльності.

Отже, самореалізація особистості є важливим показником її життєдіяльності, а особливо у професійній сфері – одній з провідних сфер людської життєдіяльності. Також прагнення до самореалізації, разом із комплексом особистісних суспільно затребуваних якостей соціального працівника, в якості як особистості з її неповторними індивідуальними рисами, так і як члена соціуму, який несе на собі особисту відповідальність, зумовлену специфікою функцій, детермінованих характером його діяльності, у сукупності й мають складати той самий архетип соціального працівника, в якому поєднуються теоретичні та практичні знання та вміння, а найголовніше – світоглядна складова, яка базується на гуманності та відданості своїй справі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Карпов А.В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С.45-57.
2. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука, 1976. – 717 с.
3. Пов'якель Н.І. Професійна рефлексія психолога-практика // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 6-7. – С.3-6.
4. *Управлінські аспекти соціальної роботи: Курс лекцій / Головатий М.Ф. (кер. авт. кол.), М.П.Лукашевич, Г.А.Дмитренко та ін. – К.: МАУП, 2004. – 368 с.*
5. Шапошнікова Ю.Г. Теоретичні засади дослідження проблеми рефлексії професійного становлення практичного психолога системи освіти // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2004. – Т. 6. – Вип. 3. – С.396-403.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2007 р.

